

Sabira Ståhlberg

Lättest inspiration

Sabira Ståhlberg

Lättläst inspiration

Helsingfors 2022

Boken utges med stöd av

Pärbild: Sabira Ståhlberg

Svenska / Swedish

Första upplagan / First edition

Bokpil ► bokpil.eu

Helsingfors / Helsinki 2022

© Sabira Ståhlberg 2022

© Maria Viitasalo, illustrationer 2022

ISBN 978-952-7334-65-2

ISBN 978-952-7334-66-9 (e-bok)

Inledning

Behovet av lättläst växer i takt med att våra läs- och skrivvanor förändras. Sociala media, chattar, videon och spel, och en ökad internetanvändning överlag, brukar framföras som orsaker till att det inte längre är lika viktigt, aktuellt eller "coolt" att läsa en bok. Men också samhällets attityder till läsning har blivit annorlunda: Det handlar inte längre om att fördjupa sig i en bok, utan läsning ska ske snabbt, enkelt och gärna utan större ansträngning. Att läsa en bok sker dock inte på några sekunder eller minuter, utan det kräver koncentration och uthållighet.

Idag upptäcks lässvårigheter allt tidigare och det finns mer förståelse och stöd för personer, som av diverse orsaker har svårt med läsningen. Samtidigt upplever en växande grupp elever att läsandet är en utmaning. Deras mekaniska läsning, avkodning av text, läsförmåga, läsförståelse och ordförråd räcker inte till för att kunna inhämta kunskapen i skolans läroböcker, och de tappar ofta intresset för läsning.

Att kunna läsa är en grundläggande förutsättning för att fungera och känna sig trygg i vårt moderna samhälle. I perspektiv är därför utvecklingen farlig: Personer med svag läsförmåga har svårt att hantera information och sköta egna ärenden, och de kan bli manipulerade, förtryckta och utnyttjade.

Lättläst är ett effektivt instrument för förmedling av skriftlig information och kunskap på ett tillgängligt sätt.

Lättlästa texter och böcker har en viktig uppgift: Ju fler i samhället som får möjlighet att läsa, desto fler kan delta och påverka. Med hjälp av lättläst får de flesta i samhället möjlighet att ta till sig information och kunskap. Lättläst kan rädda liv i krissituationer, ökar säkerheten och stöder demokratin i samhället. Alla i samhället har därför nytta av att det finns lätt språk, lättlästa texter och böcker – direkt som läsare och användare, eller indirekt. Flera stater har blivit medvetna om nyttan och en del har idag lagar som garanterar att alla får information på lätt språk.

Lättlästa äventyr

Då jag började arbeta med lättläst för mer än tjugo år sedan var det välkänt i Sverige, men i Finland var många ännu skeptiska. Lättlästa böcker ansågs inte vara "äkta" litteratur av andra författare heller, och det tog flera år innan massmedier började erbjuda nyheter på lätt språk. Idag accepteras lättläst mer allmänt, men lättlästa författare har lägre status och inkomst, vilket kan vara en bidragande orsak till att det ännu finns relativt få av dem. Lättläst är också en litteraturform som kräver specialkunskaper.

Med min första bok *Miranda* (2001) ville jag lyfta fram ett tema jag ansåg och fortfarande anser vara viktigt att diskutera – mobbning. Min barndomsvän Maria Viitasalo, som varit vittne till och dels också delade mina erfarenheter av att vara mobbad, hade utbildat sig till lärare. I vårt första samtal om lättläst föddes hjälten Filip, vars telefon aldrig fungerar då han behöver den. Marias kunskap och erfarenheter från skolvärlden har lagt den pedagogiska grunden till våra över två dussin lättlästa böcker. Maria har också utvecklat en unik stil som lättläst illustratör.

Skapandet av lättlästa böcker innebär för mig att utmana mig själv och utveckla det egna språket och kunskaperna, fördjupa allmänbildningen och sätta mig in i aktuella frågor – med andra ord ett äventyr. Förutom på svenska och engelska har jag utvecklat mina språkkunskaper också i arbetet med att skapa nya lätta språk på bulgariska, serbiska och tatariska. Jag har fördjupat mig i vitt skilda ämnen som fysik, kemi, geografi, biologi, hjärnforskning och teknik; skrivit romaner, äventyr, deckare, mysterier, resor, och om klimat, historia, mat och mycket annat. Jag har varit på författarturnéer som lättläst författare, föreläst i olika länder och startat innovativa projekt internationellt för att utveckla lättläst.

Från författare, redaktör och översättare blev jag en mångsysslare – utbildare, bloggare, informatör, ombrytare, förläggare, webbmaster och producent av videon. Jag har sålt lättlästa böcker på festivaler och bokmässor i flera länder, arrangerat evenemang och skapat nätverk på flera språk. Sedan 2015 leder jag Team Bokpil med kring 60 deltagare på olika håll i världen. Jag forskar också i lättläst och följer med hur lättläst utvecklas internationellt.

Lättläst inspiration

Dessa mångsidiga erfarenheter och äventyr väntar ännu på att beskrivas, men flera insikter finns med i denna bok. Den fyller ett behov både pedagoger och föräldrar framfört under våra samtal: En bok som beskriver lättläst, berättar hur det fungerar och hur det kan användas för att stöda läsning och lärande. I boken finns fakta, idéer, tips, erfarenheter, exempel på aktiviteter, texter och bilder, och verktyg för alla som har behov av, arbetar med och vill veta mer om lättläst, eller forskar om lättläst.

Jag vill tacka alla bidragsgivare, samarbetsparter, lärare och andra, som trots på vår verksamhet och gett stöd och feedback. Stiftelsen Tre Smeders stöd möjliggjorde denna bok. Ett stort tack går till Team Bokpil för många värdefulla insikter, och till Maria Viitasalo och lättlästa författaren, redaktören och översättaren Marianne Ståhlberg, som vandrat i den lättlästa litteraturens labyrinter och stakat ut nya vägar de senaste tjugo åren tillsammans med mig, och som medverkat till denna boks uppkomst.

Sabira Ståhlberg

Vad är lättläst?

Lättläst är texter och litteratur som är skrivna på lätt språk.

Lätt språk är en tydligare, enklare och begripligare form av standardspråket, det vill säga språket som används i samhället och undervisas i skolorna. Det lätta språket kan både talas och skrivas. Lätt språk i skriftlig form kallas lättläst.

Standardspråk = språket som används allmänt i samhället

Lättlästa texter och böcker finns idag tillgängliga i olika format: Tryckta "traditionella" pappersböcker, e-böcker, ljudböcker, nätsidor och bildserier, bland andra. Många förlag erbjuder extramaterial, frågor och uppgifter gratis på nätet. Lättläst litteratur kan nås via internet, bokdistributörer och bibliotek; det

finns både underhållande och seriösa verk. Utbudet och mångfalden ökar, men liksom med litteraturen på standardspråket kan kvaliteten på verken skifta.

I varje land definieras lätt språk olika, beroende på rådande attityder, hur känt eller accepterat lätt språk är och vilken prestige det har. Diskussionen om exakta definitioner pågår och lär fortsätta också i framtiden, samtidigt som lätt språk utvecklas och forskningen bidrar med nya insikter. Frågan om hur lätt språk borde definieras kan vara komplicerad, för det handlar inte bara om politik och rättigheter, utan också om vad samhället anser vara språknorm, och även om känslor: Språk är i allmänhet något vi människor känner starkt för – eller emot.

Lättläst utvecklades främst för att stöda personer med funktionsnedsättningar, men numera används lättlästa böcker också i skolor och av många slags läsare. Den svenskspråkiga lättlästa litteraturen har utvecklats enormt sedan de första verken gavs ut för över femtio år sedan i Sverige. Litteraturen är mer varierande och nyanserad, men fortfarande har alla lättlästa böcker ett gemensamt drag: Språket är lätt att läsa och uppfatta.

Lätt språk – ett naturligt språk?

En fråga som debatteras fortfarande på olika håll är om lätt språk är naturligt eller konstgjort. De som inte är insatta i hur konstruerade språk fungerar vill gärna klassificera lätt språk som ett konstgjort eller artificiellt språk, för grammatiken är enklare och ordvalet mer begränsat än i standardspråket.

Exemplet visar skillnaden, men också likheterna:

Standardspråk

En jämförelse mellan standardspråk och lätt språk visar tydligt hur samma innehåll kan uttryckas med olika metoder.

Lätt språk

Då vi jämför samhällets språk med lätt språk ser vi hur samma sak kan sägas på olika sätt.

Enligt språkvetenskapliga kriterier är lätt språk ett naturligt språk. Det är precis som standardspråket förankrat i en språk- och kulturvärld och samhället där det används, och samma språkregler gäller för lätt språk. Lätt språk skiljer sig från standardspråket främst i uttryckssättet och ordvalet.

Lätt språk kan definieras som
en variant av standardspråket.

Lätt språk har inte konstruerats från början som de olika folkens språk i J.R.R. Tolkiens verk *Sagan om ringen* eller filmspråket klingonska i TV-serien *Star Trek*. I konstruerade språk är både grammatik och ordbildning oftast regelbundna och logiska, medan naturliga språk har många undantag och avvikelser. Dessa anses vara normala av alla som talar språket i vardagen, men försvårar ofta inläringen.

Oregelbundna drag är vanliga
i naturliga språk.
Varför heter det till exempel
liten – mindre – minst, och inte
liten – mer liten – mest liten,
eller *liten – litare – litast*?

Naturliga språk har också en historisk kontext. De har utvecklats och lånat ord, uttryck, strukturer och koncept från andra språk och kulturer. Processen

kan mestadels följas långt bakåt i tiden. Konstgjorda språk har en kortare historia – de blev populära på 1800-talet i Europa – och de existerar ofta enbart på papper. Artificiella språk skapas idag för datorer (engelska *artificial language*, som särskiljs från ett konstruerat språk eller *constructed language*).

Forskare påpekar, att ett konstruerat språk som börjar talas av större grupper av människor blir ett naturligt språk, till exempel att de lånar in ord och får allt fler oregelbundna drag.

Vad kännetecknar lättläst?

För att en text ska anses vara lättläst måste den följa vissa kriterier. I varje språk är normen för lätt språk olika, för struktur och ordbildning kan variera stort. Avkodningen, den tekniska sidan av läsprocessen då bokstäver eller skrivtecken sammanbinds till ord, kan också vara annorlunda. Att läsa på svenska och på japanska är olika processer för ögon och hjärna. Då vi lär oss ett nytt språk behöver vi förutom ett nytt ordförråd och grammatik också lära oss ett nytt sätt att avkoda text. Individens läsvana, läsförmåga

och läsförståelse inverkar på hur läsaren uppfattar text, men teknikerna för att avkoda övas i skolan. Traditioner och normer som förmedlas av skolan definierar ofta vad som anses vara lätt text för ett visst språk – men det är inte nödvändigtvis lättläst.

Avkodning = läsa ihop
bokstäver/tecken till ord
Läsvana = rutin att läsa
Läsförmåga = uppfatta text
Läsförståelse = förstå text

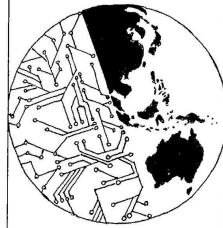

Bild ur *Filip på nätet* (2016)

Kriterierna för lätt språk på svenska, engelska och flera andra språk är relativt få och flexibla, men till exempel för tyska och finska har detaljerade krav utarbetats. I finska *Selkomittari*, "lättlästa mätaren", finns närmare hundra punkter för att mäta hur lätt en text är att läsa. Komplexa mätinstrument kan ge mer exakta resultat än till exempel läsbarhetsindex (LIX), som främst mäter antalet långa ord och satser i texten. Alltför många och strikta kriterier kan dock göra språket uppstylat och stelt.

1. Språk

Den viktigaste faktorn som gör att en text anses vara lättläst är språket. Textens innehåll kan vara svårt eller lätt att förstå och bearbeta, men då innehållet uttrycks på lätt språk är texten lättläst.

Lättlästa verk behöver inte vara banala därför att språket är lätt. De kan samtidigt vara språkligt rika och innehållsmässigt mångbottnade, och ge läsaren ord, begrepp och sammanhang på ett naturligt sätt, och på ett tillgängligt, kreativt och varierande språk. Några grundläggande internationella principer, som lätt kan anpassas till olika språk för att kategorisera en text som lättläst är:

- klart, begripligt och vardagligt språk
- enklare och kortare ord
- förklara svåra ord
- undvik sammansatta ord
- enkla böjningsformer
- tydlig satsbyggnad
- färre bisatser
- korta meningar, rader och stycken

2. Innehåll

Lättläst litteratur fungerar alldeles lika som böcker på standardspråket ifråga om läsoplevelsen, men i lättlästa böcker lämnas allt oväsentligt bort för att läsprocessen ska ske så hinderfritt som möjligt. Hur innehållet struktureras och presenteras kan också inverka på textens läsbarhet.

Läsprocess = avkoda och tolka text
Läsbarhet = hur lätt eller svår
en text är att läsa (svårighetsgrad)

Vad är väsentligt? Det kan vara komplicerat att hitta balansen. Läsare reagerar olika, en del distraheras av för mycket information, men andra tröttnar om det finns för litet tuggmotstånd. En tumregel är att läsaren ska kunna vandra tryggt genom boken och inte tappa bort sig i berättelsen. Erfarenhet hjälper skribenten: Den som ofta skriver lättlästa texter lär sig att skriva direkt på lätt språk och att placera ut tydliga vägmärken på rätta ställen för läsaren. Till innehållets tydlighet bidrar:

- korta och överskådliga kapitel
- koncisa dialoger och scener
- färre beskrivningar, fokus på handlingen
- tydlig strukturering av informationen
- logiskt händelseförlopp

3. Utseende och design

Textens utseende och design påverkar läsbarheten. En lättläst bok layoutas med få bilder och utan extra element. Den större storleken på typsnittet och även val av typsnitt stöder den mekaniska läsningen och texten blir lättare för ögat och hjärnan att uppfatta. Lättlästa verk kan såväl på grund av det lätta språket som den tydliga layouten läsas med en betydligt mindre insats än böcker på standardspråket.

Mekanisk läsning = ögon och hjärna
uppfattar och bearbetar
synliga element i texten

En klar layout ger läsaren möjlighet att koncentrera sig på att läsa, tolka och bearbeta det lästa. Element

som påverkar boksidans utseende och gör texten lättläst är bland andra:

- större typsnitt, utan seriff
- större radavstånd
- extra tom rad mellan stycken
- inga spalter, rutor eller extra element
- mycket vit yta kring texten, stora marginaler
- tydlig kontrast mellan text och sidyta

4. Illustrationer

Illustrationerna i en lättläst bok ska stöda, inte störa läsprocessen. Om lättlästa böcker jämförs med rikt illustrerade, färggranna barn- och ungdomsböcker kan det verka som att lättläst inte är lika attraktivt. Det handlar om olika sätt att bearbeta text och bild vid läsning: Hos personer som mest är vana att avkoda visuella element går ögonen direkt till bilder medan texten ges föga uppmärksamhet eller ingen alls. Ovana läsare och personer som har svårigheter med läsning behöver ofta avläsa och processa text och bild separat.

Illustrationerna finns med i lättlästa böcker för att göra läsningen angenämare. Läsningen står i fokus, medan bilder ger mervärde till texten och en extra dimension till berättelsen. Illustrationerna får inte berätta historien i boken, men de kan visa sådant som inte direkt sägs i texten, ställa frågor och ge läsaren något att fundera vidare på och analysera.

I lättlästa verk är tydligt avgränsade bilder högst en per sida, gärna på en egen sida så att de inte stör läsandet. Vid designen av en lättläst bok planeras bildernas antal och läsbarhet från början. Några principer är:

- få bilder i boken
- klara mål med bilderna
- tydliga illustrationer
- gärna svartvita bilder
- elementen är lätta att avkoda
- läsaren känner igen sig

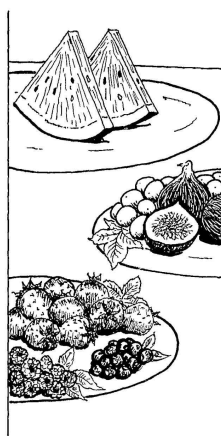

Bild ur *Filip i snön* (2016)

En lättläst bild kräver varken
konstnärlig analys eller
komplicerad avkodning.

Lättlästa illustrationer, liksom också lättlästa texter, innehåller sådant läsaren känner igen. Naturligtvis varierar miljön och människorna på olika håll i vår vida värld, men det är möjligt att långtgående skapa värde- och kulturneutrala bilder som fungerar även utanför kulturen där de skapades.

Särskilt då böcker planeras att översättas är det nödvändigt att tänka på vad bilderna förmedlar och undvika till exempel texter i illustrationerna, som anknyter till ett visst språk, eller göra dem sådana att de lätt kan ersättas med ett annat språk.

Illustrationernas placering i boken är viktig för att öka läsförståelsen. En bild ska läggas efter att något berättats i boken, för läsaren kan annars ha svårt att förstå vad bilden handlar om. Några händelser kan också kombineras till en serie, i ruta eller cirkel för att ge läsaren fler utmaningar.

De lättlästa bildernas uppgift är också att:

- förankra läsoplevelsen i verkligheten
- utvidga förståelsen för texten
- erbjuda material för vidare arbete
- ge möjlighet att identifiera sig med personer, platser och händelser
- uppmuntra till funderingar och analys
- stöda utvecklingen av förmågan att avkoda

I *Filip och flyget* (2016) kombineras flera händelser i en bild: En pojke tar av misstag Filips mobil vid säkerhetskontrollen på flygfältet. Filip får istället en mobil med en kattbild.

Filip rusar iväg efter pojken, men det är långa köer överallt. Han snubblar över folks väskor medan han springer.

Lättlästa genren

Lättläst litteratur ställs ofta i biblioteken på en egen hylla, och läsare tror därför inte sällan att lättläst är en separat genre. Men böckerna kan delas in i olika genren – romaner, poesi, facklitteratur, deckare och många andra. Borde lättläst då anses vara både en egen genre – böcker på lätt språk – och en specifik litteraturform med olika genren? Mängden lättlästa böcker är idag både stor och brokig, och en exaktare kategorisering skulle hjälpa läsarna att finna verken som intresserar i bokhandeln och biblioteket.

Många lättlästa böcker kan
läsas av alla åldersgrupper.

Lättlästa böcker används numera mycket i skolorna och majoriteten av läsarna är barn och ungdomar. Men allt fler vuxna, seniorer och personer som lär sig språk läser lättläst. Ändå markeras lättlästa verk ofta med åldersrekommendationer. En del böcker skapas för specifika åldersgrupper, men en stor del

av böckerna kan läsas av alla, oberoende av ålder. Vuxenböckernas antal växer, men vuxna hittar inte alltid till den lättlästa hyllan i biblioteket, för den står oftast vid barnböckerna. Mer diskussion och klarare definitioner skulle behövas för att lättlästa böcker ska finna sin plats på bokhyllan.

Originalböcker = skrivs på lätt språk
Bearbetade = omarbetade till lättläst

Lättlästa böcker kan delas upp i original, då texten skrivs direkt på lätt språk, och bearbetningar, ofta kända författares böcker som förkortats, förenklats och skrivits om från originalet på standardspråket till lättläst text. Den som inte klarar av eller orkar läsa den berömda boken alla pratar om kan njuta av boken i bearbetad lättläst form.

Bearbetningar till lättläst ställer i hög grad frågan om vad som är viktigt och väsentligt i en bok. Men båda formerna av lättläst litteratur uppfyller viktiga funktioner och den enda större skillnaden är sättet på vilket de skapats.

Varför lättläst?

Lättläst = Easy to Read

Lätt språk = Easy Language

En global historia om lättläst har ännu inte skrivits, men engelskspråkiga *Easy Read(er)s* – bearbetade och förkortade klassiker – har använts för att stöda elever i engelska i många årtionden. Också lättläst kallades tidigare för *Easy Read*, men heter nu *Easy to Read* för att skilja lättläst från *Easy Read(er)s*.

Lättläst började utvecklas i nordvästra Europa på 1960-talet. Målet var att skapa texter på ett lätt språk för personer med funktionsnedsättningar, men idag är de en grupp bland många. Lättläst och lätt språk används av många olika läsare och talare och stöder inte enbart personer med lässvårigheter, utan också ovana och omotiverade läsare vars läsförmåga ofta är svag. Allt fler läser korta nyheter, chattar, sociala media och andra snabbblästa texter på nätet, vilket

gör att läsförmågan inte utvecklas, och de har ofta svårt att läsa längre texter.

Lättlästa böcker stöder också alla som lär sig nya språk, för de innehåller vardagsspråk och lätta ord och uttryck som genast kan tas i bruk. För äldre med minnessjukdomar ger lättläst möjligheten att fortsätta läsa och njuta av litteraturen. De som kan behöva lättläst är till exempel personer med:

- funktionsnedsättningar
- specialbehov
- lässvårigheter
- inlärningssvårigheter
- ovana och/eller brist på motivation att läsa
- svårigheter med språket
- svagare ordförråd och språkkunskaper
- nedsatt syn
- minnessjukdomar
- behov att lära sig/utveckla ett nytt språk

Vem annan kan behöva lättläst? Det är inte så enkelt att definiera. En person kanske läser lättläst under en viss period av sitt liv för att skapa läsvana och går

vidare till litteratur på standardspråket efter det. En annan kanske har behov av lättläst under en längre period. För en del läsare kan lättläst vara enda sättet att inhämta information och njuta av litteratur, och för dem som lär sig ett nytt språk är lättläst ofta ett steg på vägen bland tiotals andra. Behovet av lättläst kan variera individuellt och hos olika grupper.

Vem som helst kan ha behov
av lättläst i något skede av sitt liv.

En ytterligare svårighet i att identifiera en ”typisk” lättläst läsare är att lättläst litteratur finns på flera språk, men forskningen sker mestadels i nordvästra Europa och är begränsad till några få språk. Övriga språk och läsare får mer sällan uppmärksamhet. En bredare kartläggning av läsarna skulle kunna ge en klarare bild av vem som läser och behöver lättläst.

Hur många har behov av lättläst? Det finns olika sätt att mäta, från internationella PIRLS-, PISA-, och PIAAC-undersökningar (för fjärdeklassister, femton-åringar och vuxna respektive), som ger information

om läsförmågans utveckling, till enkäter med förslag om försäljningen och beräkningar att ungefär 10–15% av befolkningen i Europa har dyslexi. Summan kan dock ge endast en uppskattning av behovet.

Lättläst betjänar idag många slags läsare, också sådana som traditionellt inte anses behöva lättläst.

Frågan om behov kunde också omformuleras: Hur många i samhället betjänas av lättläst? Hurdan nytta har de av lättläst? Hur använder de lättläst och vad läser de? Hur många använder lättläst för att lära sig språk eller inhämta kunskap? Hur många fler kunde få chansen att ta till sig information och kunskap samt njuta av litteratur med hjälp av lättläst?

Bland alla de tusentals läsare jag mött på olika håll i världen de senaste tjugo åren finns det många som inte kan tillföras någon grupp. Lättlästa böcker utvecklas och förändras, de blir mångsidigare och rikare, och tilltalar nu också sådana läsare som inte anses ha behov av lättläst. Många är starka läsare

och de är vana att läsa romaner och faktaböcker. De läser lättlästa böcker därför att de har intresse för ämnet eller studerar ett nytt språk, och de kollar på lättlästa nätsidor för att snabbt få information i ett komprimerat och lätt tillgängligt format.

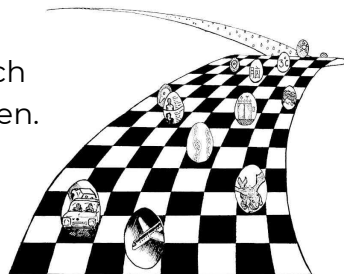
Å andra sidan finns personer, som kunde ha nytta av lättläst, men som av någon orsak inte når fram till texter på lätt språk. En orsak kan vara att de inte känner till lättläst, men ofta finns också rädslor och fördomar eller skam för att den egna läsningen inte fungerar ”som den ska”. En del har skräck för att de kommer att fastna i ett ”träsk” och aldrig mer läsa annat än lättläst. Andra tror att lättläst är endast för barn eller dyslektiker. Vissa förnekar lättläst utan en särskild orsak. Då vi ställt frågan varför kommer det ofta fram, att de inte egentligen vet något om lättläst eller inte uppdaterat sin information om lättläst till dagens situation.

Lättläst utvecklas och uppdateras hela tiden.

Bild ur

Fånga blicken

(2019)

Tillgänglighet

Lätt språk och lättläst ökar
den språkliga tillgängligheten.

Lättläst litteratur skapas för att alla ska få chans att läsa. Lättläst är en textform som gör att det skrivna ordet blir tillgängligt för de flesta i samhället. Varför är det så viktigt att skapa språklig tillgänglighet?

Alla förväntas ha lärt sig läsa senast i skolan – det är samhällets norm. Med svag läsförmåga eller utan läsförmåga är det svårt att klara vardagen och sköta ärenden med banker, läkare och olika myndigheter, bland många andra. De som inte klarar av att ta till sig skriftlig information hamnar utanför i samhället eller blir beroende av andra, och deras förmåga att ta självständiga beslut och handla begränsas.

Språklig tillgänglighet bidrar till inkludering. I en grupp där alla läser samma lättlästa bok inkluderas alla i samtalen och de gemensamma aktiviteterna. Språklig tillgänglighet innebär också att alla har rätt till kommunikation på ett lätt språk de kan förstå. I

samhällen där de flesta får information på ett lätt språk har de flesta möjlighet att delta och påverka. I globalt perspektiv är det väl en fråga om ägget och hönan: Lättläst erbjuds främst i länder som anser att demokrati och inkludering är viktiga, och lättläst i sin tur bidrar till mer demokrati och inkludering.

Tillgång till läsoplevelser

Enligt forskare utvecklar och berikar personer som regelbundet läser sina erfarenheter och kunskaper. Läsningen påverkar känslor och minskar på rädslor och stress. Läsaren får såväl kunskap som möjlighet att processa känslor, tankar och minnen, reflektera och få insikter. Responsen från våra läsare visar, att deras läsoplevelser och reaktioner är samma för lättlästa böcker som för böcker på standardspråket, så formatet är av mindre betydelse än innehållet.

Idag förekommer klimatförändringarna i media i praktiken varje dag. Många är rädda för det som händer redan under vår levnadstid, men de klarar inte av eller orkar inte läsa populärvetenskapliga artiklar med vetenskaplig jargong.

Då vår klimatbok *Hugos historia* kom ut år 2017 fick den genast ett stort gensvar. Boken fortsätter att vara aktuell. Hugo berättar i boken om sin släkt och sina grannar, världshistoria och klimatet. Kunskap varvas med äventyr och resor.

Hur många olika fakta om vulkanutbrott finns i det här utdraget ur *Hugos historia*?

Snart började också jorden gunga.

– Jordbävning, sade slakten.

Ingen fara.

Bara det inte är vulkanen...

Men det var vulkanen,

som fick ett utbrott.

Het lava sprutade ur vulkanens topp

och rann ner längs bergets sidor.

Grå och svart rök fyllde luften.

Röken bildade ett moln

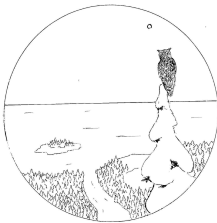
och solen försvann i ett dis.

Många läsare har hört av sig och sagt att de äntligen förstått vad klimatförändringar handlar om. Under ett projekt vi utförde år 2021 läste barn i USA och

Bulgarien boken tillsammans med en konstnär. De bearbetade temat i samtal och teckningar. Efter det skapade konstnären konstverk som publicerades på nätet tillsammans med barnens ursprungliga verk. Lärarna rapporterade, att barnens oro för framtiden minskade och förvandlades till större förståelse för miljön och deras egen inverkan på klimatet.

I *Hugos historia* (2017) förankras frågorna om klimatet i historiska händelser, som ger kunskap om klimatet och vad som påverkar det.

De lättlästa bilderna bidrar till läsoplevelsen. Läsaren kan skapa sin egen uppfattning om tidsperioderna. Från vänster: Istiden, vikingatiden och modern tid.

Läsupplevelser för seniorer

I bokutgivningen både på standardspråket och för lättläst glöms ofta seniorer bort. Många har läst hela livet och vill fortsätta att njuta av litteraturen också då minnet eller synen börjar svikta. En roman med finstilt text och komplexa intriger, som kräver att mängder av saker hålls i minnet, kan kännas alltför svår. Idag har flera äldre läst lättlästa böcker med barn eller barnbarn och steget att läsa en vuxenbok är kortare än för dem som aldrig mött lättläst. Men det behövs mer och varierande lättläst litteratur för människor med livserfarenhet.

Läsupplevelser är viktiga
för alla, oberoende av ålder.

Bild ur *Filip och dimman* (2016)

Ljudböcker kan vara ett alternativ, men läsarna vill ofta hålla en "gammaldags" pappersbok i sin hand. Lättlästa böcker kräver mindre tålmod, uthållighet

och minneskapacitet. I lättlästa verk är storleken på texten större och raderna och kapitlen kortare. Det är lätt att följa och minnas handlingen, för den har färre personer och sidospår. Boken är också oftast tunnare än böcker på standardspråket.

Erfarenheter från högläsning av lättläst litteratur (och tyst läsning – många vill läsa böckerna själva) och läsning på standardspråket Team Bokpil gjort på äldreboenden visar, att lättläst inte uppfattas av lyssnarna som annorlunda än ”ordinära” böcker. De får impulser och minnen vaknar. Böckerna skapar också livliga samtal, särskilt då de som läser högt själva är seniorer och kan relatera till minnena och synpunkterna som framförs.

Ekonomisk tillgänglighet

Den ekonomiska tillgängligheten är viktig så att alla får chans att läsa. Biblioteken spelar en viktig roll, för de erbjuder litteratur till alla utan extra kostnad. Men lättlästa verk kan vara dyra att producera och priset sätts högre än på standardspråket, för de ges ofta ut i mindre upplagor och med hårda pärmar.

En del läsare känner dock att en bok med hårda pärmar är för seriös och ambitiös. Vi har valt mjuka pärmar för att sänka tröskeln för läsaren.

Lättlästa nätsidor är för det mesta gratis. Många förlag och organisationer lägger upp material och ibland också böcker på nätet. Borde lättlästa böcker vara gratis? Det skulle vara till stor hjälp för familjer och skolor, som kämpar med begränsade resurser för litteratur. Invändningen är att förlagen ju måste överleva. De flesta är små och stödet de får för att ge ut en bok är sällan tillräckligt. Försäljningen sker också mestadels långsamt över flera år. Marknaden för lättläst litteratur är speciell och lättläst kan inte tävla med böcker på standardspråket. Utan stöd har förlagen ofta svårt att klara sig.

Den lättlästa utgivningen behöver också experter: Författare, redaktörer, förlag, testläsare, illustratör och layoutare. De har antingen utbildats eller lärt sig i arbetet, och deras kunskaper och kompetenser är unika. För att professionella ska vilja och kunna arbeta långsiktigt med lättläst litteratur och för att den ska bli ekonomiskt mer tillgänglig behövs nya stödformer.

Lyckas läsa

Läsning är gynnsamt för hälsan.

Enligt forskare mår personer som regelbundet läser böcker bättre än de som mestadels surfar på nätet. Läsning är en långsiktig och lugnande aktivitet, som påverkar tänkandet och utvecklingen av intellektet och känslorna. Läsning av böcker stöder dessutom bearbetandet av olika situationer, upplevelser och relationer, utvidgar vyer och förkovrar språket.

Fantasin aktiveras vid läsning, vilket förstärker upplevelsen av det lästa, och även minnet.

Vid läsning skapar läsaren alla personer, platser och händelser i sin fantasi. Författaren kan beskriva och berätta hur detaljerat som helst, men det är läsaren som skapar sin egen värld av det som står i boken. I

böcker kan läsaren också finna lösningar, upptäcka nya beteendemönster och få inspiration. Filmer och andra audiovisuella produkter som spel ger inte samma upplevelse, för i dem är den visuella världen färdigt bearbetad.

En bok erbjuder möjlighet till flykt, reflektion och analys. Boken utgör ett tryggt rum där läsaren kan slappna av, koppla bort omvärlden och fördjupa sig i något helt annat än vardagen. Läsning finns också som terapi: Bokterapi används för att bland annat bearbeta svåra upplevelser och situationer.

Bokterapi kombinerar läsning, arbete med den egna historien och samtal.

Läsning kan också hjälpa att förstå hur vi förändras. Att läsa samma bok under olika perioder av livet är som att stå framför en spegel: Hurdana reaktioner dyker upp nu? Vad har förändrats sedan den senaste läsningen? Den här metoden fungerar både för barn och vuxna, och ger läsaren möjligheter till djupare självreflektion.

Framgångsrikt läsande

Det är viktigt att skapa regelbundna läsvanor redan i barndomen, men det är också viktigt att lyckas läsa. Känslan att lyckas gör att hjärnan utsöndrar mer av signalsubstansen dopamin. Dopaminet påverkar det centrala nervsystemet och kopplas ihop med glädje, uppmärksamhet, motivation, vakenhet och andra ”goda” känslor. Självförtroendet ökar och en lyckad läsupplevelse kan bidra till att förändra attityderna till läsning: Något som varit svårt eller tröttande kan bli intressant och spännande.

| Läsning behöver tränas regelbundet.

Det är viktigt att öva läsningen och läsa olika slags böcker för att utveckla läsförmågan. Böckerna ska ge läsaren möjlighet att lära sig något nytt, engagera sig och tänka. I bästa fall blir böckerna vänner som läsaren kan återkomma till och föra en dialog med. Goda läsupplevelser och en framgångsrik läsprocess kan motivera läsaren till vidare läsning, men för att

lyckas läsa kan en lättläst bok behövas. Ett mindre överväldigande lättläst verk kanske fungerar om en bok på standardspråket känns för svår. Innehållet i en lättläst bok borde vara tilltalande för att läsandet ska kännas meningsfullt, alldeles som i böcker på standardspråket, men berättelsen får inte vara för enkel eller bristfällig, för då blir läsaren osäker eller missnöjd och slutar läsa.

Lättlästa böcker får gärna utmana sina läsare. Vår hjälte Filip växer i varje bok och hans värld, familj, skolan och vänner blir allt mer komplexa. Läsaren kan växa med honom (både pojkar och flickor gör det, enligt respons från föräldrar) och involveras i det som händer i hans liv. Samtidigt får berättelsen och detaljerna inte vara för komplicerade.

Lättlästa böcker behöver "vilopauser" i texten, så att läsaren kan reflektera över det som sker i berättelsen.

Handlingen i lättlästa böcker varvas med tankar och dialog så att läsaren hinner fundera och reagera. En

alltför tät story tappar bort läsaren på vägen. En del författare gillar *cliffhangers*: Kapitlet slutar mitt i en farlig scen eller med en överraskning. Men konstant spänning är tröttande i längden. Om nästa lik hittas så fort berättelsen börjar sakta av är det inte särskilt fantasieggande för läsaren.

I våra böcker finns varken mord, sex, brutalt våld eller dylika element, för vi vill att böckerna berättar om situationer vem som helst kan råka ut för – och väcka nyfikenhet. Läsaren får mervärde av en bok då den handlar om sådant läsaren har nytta av, inte bara fakta, utan också frågor som handlar om livet. Den lättlästa boken ska helst utmana läsaren, både i text och bild, och uppmuntra läsaren att ta reda på mer om olika frågor.

Hur utmanas
läsaren
av den här
pärm bilden ur
Flyger i vinden
(2018)?

Spelifiera lättläst

I spelifierade lättlästa böcker blir språk och innehåll stegvis svårare. Varje kapitel motsvarar en specifik språknivå. Efter kapitlet finns frågor eller ett spel, som ger läsaren och läraren möjlighet att observera vilken nivå läsaren lyckas med och vilka delmoment i läsprocessen som ännu kräver arbete.

Termen spelifiering (*gamification*) kommer från datorvärlden och har blivit populär i pedagogiken. Särskilt för ovana, svaga och omotiverade läsare kan spelifierade böcker vara en chans att ”halka in” på läsandets bana.

Spelifiering ökar interaktionen
och engagemanget med texten.

Förutom att utveckla pedagogiska spel för böckerna har vi också spelifierat flera av våra tidigare böcker. *Filip och spindeln* och *Palmen och spionen* (2022), som handlar om kritiskt läsande av källor, skrevs direkt i det nya formatet vi utarbetat sedan 2021.

Bilder med siffror som refererar till facit lades in i texten på relevanta ställen. Bilden nedan meddelar ”fråga en expert”, nummer 8 i facit. Den finns på platser där informationen eller en nyhet bäst kunde kollas med hjälp av en expert (lärare, bibliotekarie, forskare...). Läsaren kan analysera, ifrågasätta och engagera sig under läsningen.

Bild ur *Palmen
och spionen* (2022)

Extramaterial, frågor och uppgifter

Frågor och uppgifter skapas för att ge läsningen av lättlästa böcker mervärde. Då läsaren arbetar med en text på olika sätt stannar informationen och det lästa bättre i minnet. Aktiviteter förutom boksamtal är till exempel att svara på frågor, utföra uppgifter, förklara ordens betydelse eller rita bilder till texten, skriva texter till bilderna och skriva egna texter om olika teman eller frågor i boken. Uppgifterna har

också som mål att förbättra läsförståelsen. I *Filip i djurparken* (2016) kollas läsförståelsen i kapitel 10 såhär:

I aphuset

- a) bor en ofarlig och tråkig apa
- b) tar Filip ett foto av apan
- c) tar apan ett foto av Filip

Extramaterialet som finns gratis tillgängligt på nätet kan ofta bearbetas och anpassas till gruppens eller individens behov, och läggs in på nätplattformar som frågor eller spel. Materialet skapas mest för lärare, men används även för individuellt arbete.

VERSALBÖCKER

I versalböcker är all text tryckt med stora bokstäver. Läsare med specialbehov kan ha svårt att särskilja stora och små bokstäver och då kan en versalbok stöda läsandet. Textens storlek uppfattas av hjärnan som större, då den är tryckt med versaler. Risken att blanda spegelvända bokstäver som **b** och **d** minskar

då formen är **B** och **D**. Lëshastigheten ökar då, och hjärnan uppfattar att läsning är en lätt och trevlig aktivitet. Chanserna att lyckas läsa ökar.

VERSALER HJÄLPER LÄSAREN ATT
LÄTTARE UPPFATTA BOKSTÄVERNA
OCH INTE BLANDA IHOP DEM.

Det finns ännu inte så stort utbud av versalböcker, trots att de tekniskt är enkla att göra och det finns ett växande behov av dem. Särskilt lättlästa böcker borde finnas i större mängd som versalböcker. De stöder läsandet ytterligare genom korta satser, rader och kapitel, större storlek på typsnittet och mycket vitt utrymme på sidan.

Tal- och punktskriftsböcker

Lättlästa tal- och punktskriftsböcker publiceras idag allt oftare och även lättläst arbetsmaterial har gjorts till punktskrift på svenska i Finland. Att lära sig läsa punktskrift är en inlärningsprocess som kräver en insats av läsaren, men lättlästa punktskriftsböcker

stöder läsprocessen på samma sätt som böcker som läses med ögonen. Lättläst kunde integreras mer i punktskriftsundervisningen och talböcker användas oftare för att fördjupa läsoplevelsen.

Ljudböcker

Ljudböckerna har gjort sitt intåg i bokvärlden under de senaste åren. I Sverige kallas det ibland att ”läsa med öronen”. Lärare och experter rekommenderar ljudböcker som en inkörsport till läsning särskilt för unga som inte vill läsa. Men att enbart lyssna är inte lika utvecklande för hjärnan som att läsa själv, även om att lyssna också utvecklar kunskaper och språk.

Skillnaden mellan en förälder som läser högt och samtalar om boken med barnet och att lyssna på en ljudbok är stor. Då en närvarande person läser högt sker utbyte och engagemang. Ljudboken har inte samma effekt, trots att både författare, uppläsare och producenter försöker göra den mer interaktiv genom byte av tonfall, musik och ljudeffekter.

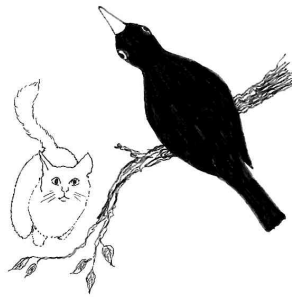
Lättlästa verk fungerar väl som högläsning. Flera av våra läsare är föräldrar och mor- och farföräldrar

som läser högt för barn eller barnbarn. En del av våra testläsare för nya böcker är barn som ännu inte läser själva. Deras reaktioner berättar för oss hur spännande och begriplig en bok är.

Lyssnande och parallell läsning av en bok stöder läsförmågan och läsförståelsen.

Videon med höglästa lättlästa böcker som visar text på rutan samtidigt som uppläsaren talar kan hjälpa läsaren att utveckla läsförmågan. Våra testläsare-lyssnare uppskattar att det inte finns extra ljud, utan endast uppläsarens röst som de kan fokusera på samtidigt som de läser.

Koncentrationen är huvudsaken för lyssnaren-läsaren av en ljudbok.
Bild ur Marianne Ståhlbergs bok *Hundra dikter* (2017)

E-böcker

Får läsaren samma läsupplevelse av en pappersbok och e-bok? Ja, men det kan vara en smaksak eller en fråga om vana vilket format läsaren föredrar.

En elektronisk bok kan kännas tillgängligare för någon som mest surfar på nätet och då steget till en pappersbok verkar alltför stort. Liknande sker då en person som är van vid inbundna böcker börjar läsa digitala böcker: Det tar tid att hitta rätt och lära sig tekniken. Nuförtiden läser dock många människor både pappers- och e-böcker.

Från en e-bok kan läsaren ta steget
till en pappersbok och tvärtom.
Båda formaten behövs idag.

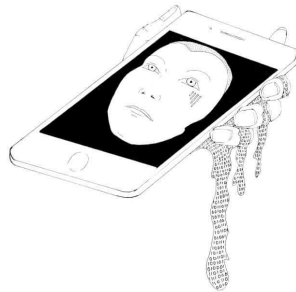
Traditionellt förknippas lättläst med inbundna verk. De ska dofta, prassla och vara lätta att bläddra i. Det går enkelt att kolla hur långa kapitlen är och få en överblick. Pappersböcker tröttar inte ut ögonen och de är inte uppkopplade till internet som kan avlänka uppmärksamheten från läsningen.

Fördelarna med pappersböcker är många, men de lättlästa e-böckernas andel växer. E-böcker är enkla att ladda ner och ta med sig i mobil, surfplatta eller dator. De tar endast plats i maskinens minne och läsaren flyttar lätt över boken till en annan maskin. En maskin kan innehålla hundratals eller tusentals titlar. I takt med att allt fler, främst barn och unga, idag läser elektroniskt kommer också efterfrågan av lättlästa e-böcker att öka.

I e-böcker kan textens utseende, storlek, kontrast och färg justeras; bokmärken, kommentarer och andra element läggs in och delas över internet; och läsaren lyckas snabbt och enkelt leta fram fakta och svåra ord om maskinen är uppkopplad till nätet.

Lättlästa böcker
behöver följa den
tekniska utvecklingen
för att vara attraktiva
för läsarna.

Bild ur *Filip och
skuggan* (2019)

Men att få en överblick av en e-bok är inte lika lätt som i en pappersbok, för läsaren måste svepa eller klicka framåt och bakåt. Kapitlens längd är ofta inte heller tydlig och sällan finns sidnummer. Textens bakgrund lyser med blått ljus. Enligt forskare kan det förorsaka sömnbrist, då hjärnan luras att tro att det är morgon. Problemet har lösts genom speciella läsplattor (e-boksläsare) som visar bara grå nyanser.

En viktig fråga vid produktionen av lättlästa verk är att flera digitala bokformat formaterar om texten och den lättlästa designen försvinner. Vi har därför valt att publicera våra e-böcker i PDF-format, som bibehåller den ursprungliga layouten och sidan ser ut som i den tryckta boken. Element som gör att texten är lättläst – typsnitt, radbrytning, radavstånd, marginaler och andra – finns kvar.

I e-böcker kan också bilder, länkar, multimedia, (ord)förklaringar och olika element läggas in för att göra dem mer informativa och spännande. Lättlästa böcker är dock sparsamma med extra tillägg som stör läsandet, så elementen publiceras ofta separat. En lättläst e-bok ska ge läsaren, på samma sätt som en pappersbok, möjlighet att fokusera på texten.

Lättläst och lärande

Ny kunskap kan vara lättare
att inhämta om den presenteras
på lätt språk och ett tydligt sätt.

Idag borde all litteratur som används i utbildningen stöda inläringen. Gränserna mellan ämnen suddas ut allt mer och det behövs fler böcker som erbjuder mångsidiga teman. Lättlästa verk kan användas på utbildningens alla nivåer i flera ämnen. Ett format som skapats speciellt för inläring är pedagogiskt lättläst, där äventyr kombineras med fakta.

Lärarens attityd till lättläst påverkar elevernas syn på böckerna. Då lättläst litteratur används i skolan är det viktigt att läraren först själv läst och upplevt böckerna. De egna erfarenheterna och kunskaperna om lättläst förmedlas till eleverna och motiverar även dem att läsa lättlästa verk. Lärarens upplevelse skapar dessutom en positiv attityd till läsningen i

allmänhet: Litteraturen väcker tankar, känslor och åsikter, alltså är böcker värda att läsa och det lönar sig att sätta tid på att uppleva dem.

Pedagogiskt lättläst

Pedagogiskt lättläst är en form av lättläst som stöder målsättningarna i skolans läroplan. Konceptet som började skapas år 2015 av Team Bokpil grundar sig på insikten att innehållet inte behöver vara enkelt i en lättläst bok, även om språket är lätt och texten är mekaniskt lätt att läsa. Pedagogiskt lättlästa böcker erbjuder akademiska, kognitiva och känslomässiga utmaningar för elever och studeranden, men kan också läsas som spännande äventyr.

Informationen i de pedagogiskt lättlästa böckerna grundar sig på forskning och läroböckerna, men de handlar om ämnesövergripande frågor som miljön, klimatet eller artificiell intelligens. På ett annat plan handlar böckerna om beteende, etik, val, att tänka självständigt, ta beslut, reflektera över olika frågor – såväl personliga som globala – och bearbeta rädslor, känslor och reaktioner.

Böckerna innehåller relevant information på ett sätt som läsaren lätt kan ta till sig och har nytta av i utbildningen och i livet. Verken används idag i flera länder som extraläsning, stöd, diskussionsunderlag, inspiration för grupparbeten, projekt, olika kreativa aktiviteter, i språkundervisningen mfl. De erbjuder flera möjligheter:

- mångsidigt innehåll skapar sammanhang
- utveckling av kritiskt tänkande, minnet, kompetenser och problemlösning
- bearbeta kriser och svåra situationer
- stöda språkkunskaper och språkutveckling

Innehållet i de pedagogiskt lättlästa böckerna består av flera nivåer och kan läsas på olika sätt. Vi arbetar mycket med att beskriva vetenskapliga fakta på lätt språk, vilket ofta kräver flera månader av forskning och att bearbeta informationen tills den blir tydlig, men inte alltför enkel. Alla fakta kontrolleras av experter och testläsare. Böckerna är aktuella, men samtidigt skrivna så att de kan läsas ännu efter fem eller tio år. De stöder också multilitteraciteten.

Multilitteracitet = förmåga
att läsa olika slags texter

I pedagogiskt lättlästa böcker finns olika element i berättelsen som minnet kan ”hänga upp” fakta på. I boken *Jagad av vargar* (2016) möter Egon två män, Enzo och Simon. Bokens tema är matsmältning och i facit visar de sig vara enzymer. Platser, djur, växter och händelser betyder alltid något: Klimatzonerna speglar matens väg genom kroppen, samtidigt som de berättar hur skogen förändras då man reser från norr till söder, till exempel.

På varje bild i *Jagad av vargar* (2016) finns en varg gömd. En uppgift är att inte bara hitta den, utan också beskriva miljön och bildens element.

I facit i de naturvetenskapliga och tekniska lättlästa böckerna finns förklaringar, detaljer och termer för

alla som vill veta mer, förstå sammanhang och kolla fakta. Läsaren väljer själv hur boken ska läsas och var läsandet börjar, med äventyret eller facit. Många läser böckerna flera gånger för att upptäcka olika nivåer i berättelsen och information vi gömt, för vi utmanar läsarna också genom att placera ut fakta som kanske hittas först vid andra läsningen.

Naturvetenskapliga teman är nog de allra mest utmanande för oss som skapar böckerna – och även för läsaren. I naturen finns väldigt många komplexa sammanhang och system, som kräver tid och arbete att förstå. I *Följ efter fågeln* (2016), som handlar om hjärnan och nervsystemet, står kistan för minnet och professorn för analysförmågan. Flickan Mea är medvetandet, medan Amy är fritt flygande tankar i form av en kakadua.

– Jag ska först öppna kistan,
sade professorn.

Var lade jag nyckeln?

Professorn och Mea
började leta.

Professorn schasade
bort Amy och lyfte
på locket till kistan.
Kistan var olåst.
– Tänk så behändigt,
log professorn.

Pärmbild ur *Följ efter fågeln* (2016)

De pedagogiskt lättlästa böckerna uppmuntrar till:

- egna initiativ
- utbyte och aktiviteter
- skapande av nyfikenhet
- motivation att läsa vidare
- intresse att ta reda på mer
- utveckla läsförmågan och läsförståelsen

... och mycket annat. Det vi som skapare av lättläst litteratur kan göra för att stöda utbildningen är att producera böcker med hög kvalitet både ifråga om språk och innehåll. Men för att svara på behoven på fältet behöver vi föra en dialog med användarna av lättläst material. Vår erfarenhet är att samtalen med

aktörer som arbetar med utbildning är av enorm betydelse för att utveckla lättläst i en riktning som verkligen kan betjäna läsarna.

Dialogen mellan producenter av lättläst litteratur och användare är avgörande för hur lättläst utvecklas.

Lära sig läsa

Barn som håller på att lära sig läsa har stor nytta av lättlästa böcker. Den första boken barnet läser på egen hand får gärna vara en bok barnet lyckas med. Många föräldrar och lärare ger därför idag lättlästa böcker till nybörjare i läsning. Ofta har de först läst boken tillsammans och boken är bekant för barnet. Jag har mött många barn på olika håll som läst en av mina böcker som första bok och minns den i detalj.

Den första boken ett barn lyckas läsa på egen hand kan lämna spår och starka minnen för flera år framåt.

Lättlästa böcker är kompakta berättelser, som kan diskuteras efter varje kapitel, och de kan bearbetas kreativt: Bilder, sånger, dramatisera, skapa bilder:

Vilka historier kan berättas kring den här bilden ur Marianne Ståhlbergs bok *Hunden och soffan* (2019)?

Det händer ibland att ett barn "fastnar" i en bok och läser den om och om igen. Det sker oftast för att stabilisera läsförmågan och för att boken innehåller något som tilltalar eller behöver bearbetas. Då ett barn lär sig läsa måste många saker ske samtidigt och koordineras – ögon, hjärna, motorik osv. – och det kan ta tid innan läsandet börjar flyta.

Barn som är långsammare i starten med att läsa återvänder gärna till lättlästa böcker, som ger en känsla av att lyckas, särskilt om läroböckerna eller böcker på standardspråket känns för krävande. Då kan det vara plats att erbjuda barnet en annan bok

som också är lättläst, för att variera läsningen och upptäcka nya berättelser.

Utveckla uthållighet

Uthållighet är en grundförutsättning för att läsandet ska fungera. Uthållighet behövs också för inläring, men elever kan ha behov av delmål för att orka läsa vidare. Lättlästa böcker kan utgöra sådana delmål. Efter att ha läst en eller flera lättlästa verk kanske eleven klarar av mer krävande böcker.

Lässvårigheter och inlärningsvårigheter är inte samma och de borde särskiljas. Personer som har lässvårigheter har inte nödvändigtvis svårt med att lära sig. Dyslektiker som får stöd och möjlighet att ta in kunskap också på andra sätt än genom att läsa lyckas ofta bra i skolan. De som har svagt minne eller koncentrationssvårigheter läser ofta mekaniskt väl, men inläringen går långsamt. Utmaningarna borde alltid kartläggas och orsakerna utredas, och en individuell lässtrategi utarbetas.

Personer med lässvårigheter behöver ofta arbeta extra mycket med läsning. Här kan lättläst litteratur

hjälpa till att utveckla uthålligheten och tålamodet. Läsaren lär sig dessutom att hantera text och sina svårigheter med läsningen.

Kritiskt tänkande

Kritiskt tänkande är en förmåga som kan utvecklas genom regelbunden läsning av olika slags texter och källor. Utbildningen förväntas utveckla det och alla medborgare i samhället anses kunna tänka kritiskt. Källkritik är dock en kompetens som kräver övning.

En läsare av lättlästa böcker kan ha svårt att ta till sig annan litteratur, så kunskapen som förmedlas i en lättläst bok måste vara riktig. Det betyder inte att boken inte får innehålla fantasi – tvärtom. Texten ska sätta tankeverksamheten och fantasin i rörelse, inspirera läsaren till att ta reda på mera och bli allt mer kritisk till nyhets- och informationsflödet.

I våra pedagogiskt lättlästa böcker är utvecklingen av kritiskt, självständigt tänkande och bearbetning av olika situationer genomgående teman. Världen är komplicerad och alla människor behöver lära sig att hantera den. Därför är böckerna fulla av kreativa

lösningar och uppmuntran till att tänka, reflektera, samtala, diskutera, utforska och lösa problem. Då skeppet gungar är det bra att veta om det är tsunami eller inte, som i *Jakten på Kraken* (2016). Är det sant vad kaptenen säger?

– Tsunami! Akta er.
Den andra vågen är större,
hojtade kaptenen.

Skeppet gjorde nästan en kullerbytta.
– Det kommer en tredje våg,
ropade kaptenen. Den är störst.

Litteraturen kan ge verktyg för att bearbeta svåra situationer eller kriser. Genom att läsa hur andra reagerar och löser problem kan läsaren få idéer och impulser till att behandla den egna situationen. Det kan kännas mindre farligt att läsa om något i en bok än att konfrontera situationen i verkliga livet eller att diskutera en svår fråga med andra människor. I boken *Fixa fokus* (2019), som handlar om framtiden och artificiell intelligens, börjar fyra vänners dator-

mobil-glasögon *plex* sända fel signaler till varandra. En liten hund blir plötsligt enormt stor och farlig. Den förorsakar total panik hos en av vännerna, som aldrig tidigare varit rädd för hundar. Hur kan hon lösa problemet?

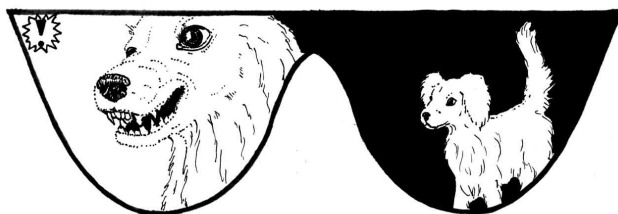

Bild ur *Fixa fokus* (2019)

Arbete med grupper

Gemensamt läsande i grupp av en lättläst bok gör att läsoplevelsen blir intressantare för alla. Det är en aktivitet som alla bidrar till med sina tankar och åsikter. De som inte annars orkar läsa sporras till att utveckla mer uthållighet, och minnet får stöd av att boken bearbetas på olika sätt.

En lättläst bok kan inspirera på många olika sätt till arbete, samarbete och funderingar kring bokens

teman. Det finns oändliga möjligheter för att arbeta med lättlästa böcker i grupp. Kreativt arbete med innehållet, text och bilder fördjupar läsoplevelsen och inspirerar till vidare läsning och möjligen till att själv skriva, skapa bilder eller musik.

Lättlästa böcker kan beskriva och förklara, skapa diskussion och stöda bearbetning och förebyggande av komplicerade sociala situationer som konflikter, mobbning, frågor kring moral och etik samt diverse känslor och relationer. I komplexa situationer kan det vara nyttigt att läsa tillsammans i grupp och ge tid och plats för kreativa aktiviteter förutom samtal. Ibland kan det behövas en utomstående som talar om det svåra. I en del fall är det bättre att läsa och arbeta individuellt med boken.

Mänskliga relationer och beteendemönster liknar varandra såpass mycket i olika kulturer, att de flesta känner igen sig då det handlar om vissa situationer. Då jag talat om mobbning och gett lättlästa böcker om temat till läsare i olika länder, förstår även de i vars språk ordet "mobbning" inte existerar vad det handlar om. Mobbning kan se olika ut på ytan, men den destruktiva gruppdynamiken är lika. Många får

äntligen ord att sätta på sina upplevelser. En lättläst bok om mobbning, diskriminering och andra svåra teman är nyttig både i förebyggande syfte och också då problem redan uppstått. För den som råkat ut för mobbning eller diskriminering kan boken hjälpa att reda ut känslor och rädslor, och för mobbare kan den bli en tankeställare.

Boken borde dock väljas med omsorg, så att den inte ger mobbare idéer om hur de kan gå till väga. I *Filip på nätet* (2016) valde vi att hålla beskrivningar av nätmobbning så korta som möjligt och fokusera på reaktionerna hos de inblandade. En nakenbild av Anja har sänts till alla i klassen. Nästa dag reagerar Filip i skolan på en inflammerad situation:

Filip hör, hur Anja drar in andan.
Han väntar, att hon ska säga något.
Men Anja tiger.

Då stiger Filip upp.
Han tänker på, vad mamma sade,
då hon såg bilden.
Det var inget skämt, enligt mamma.

Språknivåer

Språknivån ger en uppfattning om hur lätt språket i en lättläst bok är.

I den lättlästa litteraturen finns flera system för att markera språknivåer. Språknivåerna har skapats för att vägleda läsaren i valet av en bok som motsvarar språkbehovet och den individuella språkförmågan. En del läsare föredrar att hålla sig på den nivån de tror, vet eller är säkra på att de klarar av att läsa. Andra väljer en nivå som utmanar deras ordförråd och språkkunskaper, eller en nivå de vill uppnå. En bok med alltför svårt språk tröttar eller tråkar ut läsaren och boken förblir oläst; ett alltför lätt språk intresserar inte.

I skolan anses lättlästa böcker ofta vara ett steg på vägen till ”seriös” läsning av böcker och läroböcker på standardspråket. Språknivåerna spelar en viktig roll, för de hjälper läsare och lärare att identifiera

vilken nivå som fungerar och vilka mål som kunde uppnås. Målet är att läsa en bok och språket i boken måste vara sådant, att läsaren förstår det lästa men också får nya impulser och utvidgar sitt ordförråd. Språknivåerna kritiserar ibland för risken att läsare "fastnar" på en viss nivå och inte fortsätter till mer krävande, men en del av läsarna uppnår sina bästa resultat just på den nivån de valt.

Hur definiera språknivå?

Språknivåer anses ofta vara en mätare för läsbarhet. Lättlästa böcker, särskilt på de lättaste nivåerna, får ofta höga resultat i läsbarhetsindex därför att orden och meningarna är korta. Men inte bara längd, utan också ordens betydelse och förekomst, element som satsbyggnad, rad- och kapitellängd, utformning av boken och annat påverkar hur lättläst den är.

I Sverige har varje förlag egna klassificeringar för lättläst, oftast 3–5 nivåer. Röster har höjts för att standardisera språknivåerna, men det har ännu inte skett. Definitionerna är allmänna och varierar, men en grundprincip hos alla förlag är att på den lättaste

nivån är orden och satserna kortast och enklast. På varje följande nivå ökar antalet svåra ord, satsernas och radernas längd och även mängden bisatser.

För en del språk är språknivåer inte (ännu) i bruk, bland dem finska. I Finland är Bokpil enda förlaget (än så länge) som markerar nivåer i sina böcker på alla språk vi ger ut. Bokpils nivåer definieras enligt följande:

- 1 lättast – korta satser, enkla ord
- 2 lättare – längre satser, svårare ord
- 3 lätt – långa satser, komplexa ord

Bokpils språknivåer innehåller inga definitioner om mål- och åldersgrupper eller språkkunskaper, utan kriterierna är enbart språkliga. På nivå 1 är det för utmanande att beskriva ett komplext fenomen som föroreningar i haven, då de kräver fackord. På nivå 2 finns möjligheten att använda en del specifika ord och uttryck. Nivå 3 närmar sig standardspråket men har fortfarande kortare rader och satser. I de nyaste böckerna har vi år 2022 infört ytterligare två nivåer för att hjälpa läsare och lärare:

- 4 standardspråk
- 4+ avancerat språk

Dessa två nivåer är trots sina beteckningar också ett slags lättlästa nivåer, för språket är något enklare än i böcker på standardspråket. På nivå 4+ finns även vetenskapliga termer. På båda nivåerna är raderna inte så korta som i de tre tidigare nivåerna, men det finns mer vit yta på sidan. Ord och uttryck har valts omsorgsfullt för att göra läsandet lättare.

En jämförelse av texter på samma språknivå visar, att de kan skilja sig från varandra både i ordval och struktur beroende på bokens tema och innehåll. I varje bok finns naturligtvis flera stycken, satser eller ord som kunde tillföras andra språknivåer. Dialoger kan vara lättare än bokens allmänna nivå, medan förklaringar kan vara svårare. Då vi bestämmer nivå för en lättläst bok är det helheten som räknas och vilken nivå våra testläsare uppfattat att boken borde vara på. Språknivåernas definitioner finslipas med varje ny bok vi skapar.

De här exemplen ur *Filip och spindeln* (2022) belyser hur språknivåerna skiljer sig från varandra:

Nivå 1

Skolan är över hundra år gammal.
Redan Filips mamma
gick i samma skola.
Gamla saker och hus kan mögla.
Men mamma möglar väl inte?

Nivå 2

Under de senaste dagarna
har det gått rykten om,
att luften inne i skolan är dålig.
Några personer har insjuknat,
men vi utreder orsakerna.

Nivå 3

– Fuktighet finns bara i en enda del
av huset. Vi diskuterar med
byggfirmor om att riva endast
den fuktiga väggen i matsalen.
I övrigt kan verksamheten i skolan
fortsätta som tidigare.

Nivå 4

Byggnaden har stort kulturhistoriskt värde för vår bygd och måste därför bevaras. Den kan renoveras endast av sakkunniga, för det finns många ursprungliga väggar.

Nivå 4+

Staden måste nu starta en ny omgång för att samla in offerter för renovering av skolan. Den senaste tidens avslöjanden har gjort det omöjligt för stadens beslutsfattare att ens diskutera och ännu mindre acceptera något av buden firmorna gett hittills.

Bokpils statistik över åtgången av böcker sedan 2015 visar, att alla språknivåer behövs. Fördelningen av läsare på de olika nivåerna är jämn, vilket visar att det finns intresse och att det är viktigt att läsarna

erbjuds litteratur på flera språknivåer. Feedback vi fått berättar att nivåmarkeringarna är viktiga. Vi har också observerat att läsare gärna väljer en bok på en svårare språknivå om bokens innehåll är attraktivt. Därför är det viktigt att inte vara alltför strikt ifråga om rekommendationer av språknivåer.

Välja språknivå

Då språknivå väljs för en bok måste en del frågor besvaras av författaren, redaktörerna och förlaget:

- Hur påverkar bokens innehåll, utformning och teman språknivån?
- Enligt vilka kriterier tar vi beslutet om bokens språknivå?
- På vilka sätt kan språknivån justeras?
- Är det bättre att byta nivå än att justera?

Lättlästa böcker behöver inte bara redaktörer, utan också testläsare. Deras reaktioner och kommentarer kan flytta över en bok till en annan språknivå. Våra testläsare har olika språk- och kulturbakgrund och

diverse läsförmåga och utmaningar med läsandet. En del av våra böcker har bytt språknivå strax innan utgivning på grund av att testläsarna ansett den vara för svår – mer sällan anses texterna för lätta.

Hos en del förlag definieras språknivåer för olika läsargrupper enligt deras behov. Behoven kan dock vara individuella. Varje person läser, uppfattar och bearbetar text på sitt sätt, och har egna intressen, kunskaper, erfarenheter och motiv till att läsa. Om hundra personer läser samma text finns hundra sätt att uppfatta, bearbeta och förstå den. Fungerar då kriterierna för språknivåer?

Riktlinjerna för lättlästa språknivåer är flexibla. Alltför strikta regler kan kväva språket. Bild ur *Flyter på vågen* (2018)

Enhetliga kriterier för språknivåerna är svåra, om inte omöjliga, att skapa. Det lätta språket förändras och uppdateras hela tiden, så om reglerna är alltför stränga finns risken att det lätta språket blir styvt

och ointressant. Var finns balansen mellan att skapa kriterier och ett levande språk som tilltalar läsaren?

Språkmedvetna läsare kan uppfatta en lättläst text som stel och enkel, därför att den inte är på ”fint” standardspråk. Men en läsare som har utmaningar eller begränsade språkkunskaper uppskattar varken finesser eller eleganta vändningar, och reagerar inte heller på bristen av ”fint” språk. För en läsare med utmaningar är det viktigare att fokusera på texten och förstå det lästa. Läsaren vill först och främst lyckas läsa, orka med boken till slutet och uppfatta innehållet. Ett viktigt mål kan vara att lyckas läsa ett kapitel eller en hel bok.

Riktlinjerna som finns idag för språknivåerna hos olika förlag fungerar, utvecklas och förbättras. Även författare, redaktörer och testläsare samlar kunskap och erfarenheter, vilket bidrar till utvecklingen och nyanseringen av språknivåer. Trots att variationen hos förlagen är stor hittar nog läsarna böcker på en språknivå de kan hantera. Lämpligheten av en bok beror enligt vår erfarenhet i olika länder mest på läsarens intresse för bokens tema – långt mer än på språknivån förlaget angett.

Språknivå eller åldersgrupp?

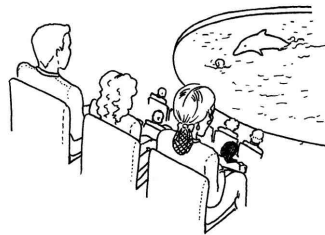
En fråga som ofta ställs är om det inte skulle vara effektivare med åldersrekommendation istället för språknivå i lättlästa böcker. Men ålder är inte alltid en tillförlitlig definition: Barn lär sig läsa i olika takt och på individuella sätt, och läsförmågan utvecklas också olika. Vissa lättlästa böcker riktar sig mest till barn eller ungdomar, men många kan läsas av alla åldrar. Föroreningarna i havet är aktuella och även barn under skolåldern vet vad plastskräp är, så en bok som *Flyter på vågen* (2018) fungerar om okända ord eller koncept förklaras. *Filip och skuggan* (2019) däremot kräver att läsaren känner till skolmiljön, för boken handlar om studiehandledning.

Ord vi hör och läser i vardagen uppfattar vi som lätta, men hur vi använder dem varierar enligt vår språkförmåga, ålder, miljö och kommunikation. En del ord försvinner från samhället, men det kommer hela tiden nya. Det lätta språket utvecklas parallellt med standardspråket. Därför måste böcker ibland redigeras eller skrivas om för att vara aktuella och reflektera språket som används i samhället just nu.

Uppfattningen om vad som är lätt
att läsa kan vara mycket individuell.

Även samhällsutvecklingen kan förorsaka att en bok uppdateras: Målgruppen har fått mer kunskap eller värderingar förändras. I den ursprungliga versionen av *Miranda* (2001) tappade Mira sitt hårband hos delfinerna. Femton år senare var hårband inte på modet längre och alla talade om mobbning. Istället fick Mira tappa sina hemnycklar, tala ett modernare lätt språk och fundera på aspekter kring mobbning och sociala relationer. Populariteten på flera språk – *Miranda* är vår mest översatta bok – och läsarnas reaktioner också på svenska visar, att bearbetningen av boken lyckades.

Lättlästa böcker kan
behöva uppdateras
för att förstås och
tilltala den läsande
publiken idag.
Bild ur
Miranda (2016)

Lättläst mångfald

Lättlästa böcker stöder språkutvecklingen hos alla, inte bara hos dem som håller på att lära sig ett nytt språk. Människor utvecklar sina kunskaper också i modersmålet hela livet och därför är det viktigt att lätt språk ger språkliga impulser till alla läsare, både till dem som läser lättläst på sitt modersmål och till dem som lär sig språket.

Språket i en lättläst bok ska helst vara genomtänkt och formulerat så, att det även förstås av personer som inte har språket som modersmål. Slang, dialekt och andra liknande element som är alltför specifika borde undvikas och förklaras om de används. I våra böcker använder vi finlandssvenska, men vi tänker alltid på att texten ska förstås av personer som talar eller lär sig svenska någonstans i världen.

Lättlästa böcker kan också stöda dem som börjar läsa eller inte är vana att läsa på alla sina språk. Det kan hända att flerspråkiga elever lär sig läsa bara på ett eller två språk och inte på alla språken de kan.

De som redan talar ett språk kan snabbt tillägna sig också det skrivna språket. Men om läsandet känns svårt fortsättningsvis kan det vara skäl att kolla om det handlar om lässvårigheter.

Lättlästa böcker kan göra språk- och kulturundervisningen roligare och engagera deltagarna i samtal och gemensamma aktiviteter.

Då jag undervisar flerspråkiga grupper med hjälp av lättläst litteratur är målet att göra inläringen av ett nytt språk lockande och öka deltagarnas språkliga medvetenhet om sina egna och andra språk. Då de inte behöver prestera, utan vi läser och samtalar om texten och tankar som dyker upp försvinner blyghet och rädslan att tala. Ofta är lättläst något nytt och de frågar om det handlar om dikter (på grund av korta rader). Läraren behöver förklara vad lättläst är och anpassa arbetet till ålder och gruppens språknivå. För yngre deltagare behövs ofta bilder eller att spela upp scener tillsammans för att texten ska förstås av alla i gruppen.

Lära sig nya språk

Då lättläst används tillsammans med läroböcker i språkundervisningen kan flera saker hända:

- språket blir intressantare att inhämta
- emotionella band skapas till språket
- språket inhämtas snabbare och naturligare
- känslan att lyckas med språket växer

Lättläst litteratur används i språkundervisningen på olika håll, både i skolor och med vuxna som lär sig språk. Lättläst fungerar också i flerspråkiga grupper och på språkkurser som inriktar sig på arbetslivet. Språkinläringen får mervärde då en hel bok läses och diskuteras över en längre period, och gruppen gemensamt arbetar med bokens teman.

Att läsa böcker parallellt på minst två språk stöder språkinläringen och språkmedvetenheten. Det är lättare att se likheter och skillnader i språken och uppfatta hur samma sak kan uttryckas då texterna står bredvid varandra. Hjärnans arbete underlättas och den skapar snabbare en egen "kanal" för det

nya språket, ungefär som en radiokanal. Jämför de här utdragen ur *Filip i tunneln* (2016) på svenska och engelska – hur skiljer sig versionerna och vad är lika i dem?

Svenska

Jag börjar tänka på mat.
Jag föreställer mig,
att jag äter stekt potatis.

Nej! Jag får inte
tänka på mat.
Jag blir bara hungrigare,
då jag tänker på att äta.

Engelska

I start thinking about food.
I imagine eating
fried potatoes.

No! I must not
think about food.
I only get hungrier,
when I think about eating.

En av de mest nedladdade lättlästa verken jag skrivit heter *Brokiga boken* (2019; engelska *Multicoloured book*, 2020). Den handlar om att byta kultur och om situationer personer som flyttar ofta möter. Boken innehåller texter på tre språknivåer, uppgifter och frågor. Den används främst i integrationsarbete och språkundervisning för nyanlända. Feedback från lärare och elever berättar, att språket på nivå 1 är tillräckligt lätt också för nybörjare. De flesta känner igen sig och läser vidare med stort intresse.

Brokiga boken startar med kapitlet på språknivå 1 *Alla frågor*, en situation alla som byter land råkar ut för. Hur kan de här frågorna besvaras?

Alla frågar mig:
Vad heter du?
Varifrån kommer du?
Varför är du här?

De frågar också:
Vilket språk talar du?
Var är ditt hem?
Varför är du inte där?

Flerspråkiga och lättläst

Samhället och utbildningen utgår vanligtvis ifrån att alla har ett första språk – ett enda modersmål. Men faktum är att många människor idag är flerspråkiga från barndomen. De växlar mellan flera språk och har skaffat sig rutiner i att inhämta nya språk. De kan lätt bli uttråkade på kurser, för de plockar upp nya språk snabbare. Det vara intressantare och mer

motiverande för dem att direkt börja läsa lättlästa böcker parallellt med läroboken i det nya språket.

Transspråkande = använda alla språkliga resurser i kommunikation med sig själv och andra

I skolan blir transspråkande (*translanguaging*) allt mer populärt, men det räcker inte att endast tala ett språk. Flerspråkiga personer behöver läsvana i alla sina språk. Innan en elev går ut skolan har tusentals timmar använts till att inhämta skolans språk och andra språk. Utan träning i läsning och skrivning stannar språken ofta på barnets nivå. Kunskaperna i språken påverkar individens tänkande, välmående och personliga utveckling.

Flerspråkiga borde få möjlighet att förkovra sig i alla sina språk parallellt och lika intensivt, men det kan skolan eller familjen sällan erbjuda. Ofta får ett eller ett par språk mindre tid eller ingen tid alls. I sådana fall kan lättlästa böcker vara ett sätt att börja läsa på språken, parallellt med att studera dem på

distans över nätet, föra samtal med andra som talar samma språk och utnyttja digitalt material.

Lättlästa böcker kan öppna dörrar till läsning på språk där läsvana fattas.

Översättning är ett effektivt sätt att fördjupa sig i ett språk. I en flerspråkig grupp är det särskilt viktigt att föra diskussioner om hur något borde översättas, så att alla får möjlighet till större förståelse för olika språk, tankar och uppfattningar. Lättlästa texter är lätta att översätta, språket är tydligt, och de lämpar sig därför särskilt väl för grupparbete.

Flerspråkiga kan behöva inhämta nytt material på något av sina språk innan de läser om samma sak i läroboken. Då de förstått innehållet är det lättare att arbeta med begreppen på lärobokens språk. Också elever med begränsade kunskaper i skolans språk kan utveckla sin läsförmåga genom att öva upp den mekaniska läsningen på ett språk de talar, innan de utmanas med ett nytt språk. De kan också behöva stöd, boktips och hjälp att finna olika kanaler för att

till exempel samtala om böcker på sina språk, och impulser och kunskap om hur man kan förkovra sig i läsning genom lättläst.

Mångkulturellt lättläst

Att skapa mångkulturella lättlästa böcker på många språk var ett naturligt beslut och en följd av att både Maria och jag är flerspråkiga, med mångkulturella identiteter, familjer, vänner, elever och intressen. I vår vardag växlar vi språk, kulturer och perspektiv, vilket också våra böcker reflekterar. Böckerna och all vår verksamhet, inklusive nätsidor, extramaterial och videokanaler, är flerspråkiga och uttrycker den brokiga och mångfacetterade världen vi lever i.

I stora delar av världen är lättläst ännu ett okänt koncept. Organisationer som främjar lättläst i olika länder arbetar ofta endast inom statens gränser och deras kontakter med aktörer utomlands har främst syftet att utbyta erfarenheter, inte att sprida lättläst till nya språk eller länder. Därför tog jag initiativ till internationell lättläst verksamhet och böcker med fokus på mångkulturellt: Alla våra lättlästa böcker

skapas så, att de kan läsas och förstås nästan var som helst i världen.

I skolan känner ofta elever med annan bakgrund att materialet i läroböckerna är främmande och inte reflekterar deras verklighet. Vad behöver de för att känna igen sig? Borde böcker riktas till specifika etniska, språkliga eller kulturella grupper? Kunde samma bok fungera i olika kulturer?

Böcker på standardspråket, främst för barn och unga, kritiserar numera om de fokuserar endast på (den vita) majoriteten. Men samma kritik gäller för böcker som fokuserar på en viss hudfärg, religion, kultur osv. Varken det ena eller det andra slaget av böcker är mångkulturella, även om "etniska" böcker gärna anses vara det. Mångkulturell pedagogik, som ofta uppfattas främja förståelse för andra kulturer, fokuserar också mest på kulturella skillnader och förstärker förutfattade meningar och fördomar.

Verkligt mångkulturell litteratur är sådana böcker, som kan läsas och förstås oberoende av bakgrund.

Mångkulturell litteratur innehåller sådant alla kan känna igen och som inte är kulturbundet. Läsaren identifierar sig med platser och huvudpersoner utan att utseende, ursprung eller andra yttre drag spelar en roll: Personligheten är viktigare. Vi har därför valt att inte visa ansikten om det går att undvika. Läsaren får bestämma hur huvudpersonerna ser ut och behöver inte fastna i frågor om utseendet.

Filip och skuggan

(2019) handlar om studiehandledning och inläring.

Filip är en silhuett på bilden, så han kan ha vilket utseende som helst.

Också bilderna och miljön känns lätt igen. Då boken fokuserar på gemensamma aspekter, istället för det som skiljer människor från olika bakgrund åt, får läsaren möjlighet att själv skapa bokens värld så att den reflekterar läsarens verklighet. Händelserna,

beteendemönstren och de mänskliga relationerna och känslorna är sådana som vem som helst kan råka ut för, uppleva eller möta nästan var som helst i världen. Miljön varierar i böckerna, men om läsare inte själva upplevt till exempel snö, vulkanutbrott, tsunami eller en öken, kan en uppgift vara att leta foton och fakta om det på internet.

Feedback av läsare och experiment vi gjort i olika länder och omgivningar visar, att de mångkulturella böckerna fungerar både i urbana miljöer och byar. Barn i byskolor i Europa känner också igen den lilla staden där Filip bor från sina egna erfarenheter.

Vi väljer dessutom korta och enkla namn som kan anpassas till lokalt namnbruk eller översättas: Filip, Hugo, Mimi, Mira. Ibland, som för matematikgeniet Amir i *Filip i snön* (2016), valde vi ett namn som är utbrett och inte avslöjar exakt var Amir tvingats fly ifrån. Läsaren måste fokusera på hans personlighet istället för frågor som varifrån han kommer eller varför han betar sig konstigt. Förutfattade meningar påverkar ofta hur människor behandlar andra, och bokens mål är att diskutera hur vi kan lära oss att se den verkliga personen.

Lättläst för språkrevitalisering

Språkrevitalisering innebär att återuppliva ett språk med få talare eller språk som dött ut. I världen finns hundratals hotade språk. Då ett språk slutar talas och användas försvinner en mångfald av kunskap och traditioner, och även människors tillgång till sin bakgrund och sin historia.

Hotade språk = antalet talare är litet och minskar, och språket riskerar att försvinna

Lättlästa böcker kan stöda revitalisering av språk och öka användningen av dem. Många människor är ovana att läsa på sitt hemspråk, som kanske talas av en liten minoritet eller grupp. De har gått i skola på ett annat språk och inte fått tillräckligt övning i hemspråket. Det behövs också moderna böcker som tilltalar dagens läsare – äldre verk känns ofta alltför främmande. Med lättläst får de chansen att skapa stabila läsvanor. De vågar då läsa vidare på språket och kanske börja skriva själva.

Tatariska talas av färre än tusen personer idag i Finland. Mischärtatariska är en västlig dialekt av turkspråket tatariska. Varianten i Finland borde nog kallas för finlandstatariska, för den har utvecklats i en annan riktning under de senaste hundra åren. I Finland är alla tatarer flerspråkiga och barnen lär sig läsa och skriva tatariska i en veckoslutsskola. I ett projekt som startade 2019 översattes sex lättlästa böcker till tatariska. Barnen i skolan engagerade sig direkt i Filip: De hade favoritböcker och diskuterade livligt hur han borde göra eller reagera. Intresset för språket ökade och barnen ville läsa mer.

Vi arbetar på finlandssvenska, så steget till andra minoritetsspråk är kort. Globalt sett är vårt arbete att genom lättläst litteratur stöda minoritetsspråk och hotade språk unikt, och våra projekt har fått internationell uppmärksamhet både bland forskare och läsare. De positiva resultaten och intresset för böckerna ger hopp om att lättlästa böcker kunde ges ut också på andra minoritetsspråk och hotade språk och stöda både språkinläringen och användningen av språk som håller på att försvinna.

Utveckla lättläst

Lättläst är resultatet av tusentals människors insats i över femtio år för att skapa texter som kan förstås av de flesta i samhället. Lättläst litteratur utvecklas och anpassas konstant till nya grupper av läsare. Tidiga författare undvek svåra frågor, för det ansågs att lättläst skulle ge enbart positiva läsupplevelser. Numera får både känslor, tankar och upplevelser, emotionella processer och livshändelser, konflikter, kärlek och sorg vara med, för lättlästa böcker anses inte behöva behandla sina läsare med silkesvantar.

Kraven på innehållet och olika format av lättläst litteratur ökar parallellt med det växande behovet av lättläst.

Utvecklingen idag går mot allt mer multimedia och mindre text i samhället. Det betyder att vi behöver kunna orientera oss i och använda olika former av

text, bild och ljud. Samtidigt som lättläst ska svara på ett växande behov av texter måste böckerna följa trenden för att fortsätta att vara attraktiva för läsare. Lättlästa böcker kombineras nuförtiden med text, bild, uppgifter och extramaterial på nätet, och allt oftare videon, spel eller andra format.

Genom att arbeta med litteratur på olika sätt kan läsaren inhämta såväl språket som kunskapen ur böckerna. Multimodal lättläst litteratur behövs om vi vill fånga upp dem som inte läser alls eller har ett så svagt språk att läsningen är oöverkomlig.

Multimodal text = kombinerar olika typer av medier (ljud, bild osv.)

Hur kan vi utveckla lättläst så, att också de som inte tar i en bok lockas till att upptäcka njutningen och nyttan i att läsa? Forskningen kunde ge mer och detaljerad information om hur lättläst litteratur och texterna uppfattas, förstås och bearbetas, och hur olika slags format och kombinationer av text med visuella medel fungerar för olika läsare.

Utveckla språket

Svenskt lätt språk var ganska styvt ännu för tjugo år sedan, men fler böcker och mer forskning har gjort det mer flexibelt. Samma kommer sannolikt att ske också med finska och andra språk, där kriterierna för lättläst ännu är ganska strikta. Lätt språk följer utvecklingen i samhället, och nya begrepp och ord införs i lättlästa böcker, precis som i litteraturen på standardspråket. Men hur språket utformas beror på dem som skapar lättläst: För språken vi skapat nya lätta språk – bulgariska, serbiska och tatariska – har det fungerat allra bäst då översättaren har egna erfarenheter och kunskap om lättläst, och skrivit lättlästa texter eller bearbetat texter till lätt språk.

Utveckla innehållet

Lättlästa böcker följer modet och tilltalar idag allt fler läsare, men samtidigt behövs också böcker som är tidlösa och kan läsas om tio eller tjugo år och inte snabbt tappar i aktualitet, varken språkligt eller innehållsmässigt. Producenterna av lättlästa böcker

utmanar sig själva och söker hela tiden nya vägar för att utveckla lättläst litteratur, men det behövs också en bredare diskussion och mer forskning för att kartlägga hur de lättlästa böckerna förstås och används av olika läsare.

Utveckla kvaliteten

Svarar den växande lättlästa litteraturen verkligen på marknadens behov? Hur fungerar förhållandet pris och kvalitet? Här behövs både forskning och statistik. En viktig aspekt är att lättläst litteratur inte har samma marknad som standardspråket, utan en specifik läsarkrets som inte nödvändigtvis köper böcker utan ofta lånar dem på bibliotek. Lättläst har mer sällan stora kommersiella framgångar och föga resurser för reklam. Det tar nog några år till innan plakat för lättlästa deckare syns på busshållplatser eller i fönster hos bokhandlare.

För att lättläst litteratur ska kunna publiceras i fortsättningen, priset på en bok hållas inom vettiga ramar och kvaliteten på böckerna vara god, behövs det finansiellt och moraliskt stöd från publika och

privata instanser. Lättläst handlar ju om rätten att inhämta information, tillgänglighet, delaktighet i samhället, rätt att läsa och möjlighet till att njuta av läsoplevelser för alla. Förutom stöd behövs också utbildning på högskolenivå, erfarenhet av lättläst, mer internationellt utbyte och praktik för studenter.

Utveckla översättningar

Lättlästa böcker översätts oftare till andra språk och nu får inte bara läsare i olika språkomgivningar och kulturer ta del av nya böcker som vidgar deras vyer, utan också de som lär sig språk erbjuds möjligheter att utveckla sina språkkunskaper. Ett bredare stöd för översättningar kunde uppmuntra flera förlag till att skapa översättningar och sälja rättigheter till lättlästa förlag utomlands.

Utveckla bilder och layout

Reaktionen hos flera då de ser en lättläst bok för första gången är att boken ser lite för enkel ut och att svartvita bilder inte är attraktiva i en värld där

”alla” böcker är färggranna. Efter förklaringar inser de flesta, att det är lättare att avkoda korta rader och enkla bilder och att läsprocessen fungerar bättre då boksidan är tydlig.

Hur kan lättlästa bilder och layout utvecklas så att de blir attraktivare? Vad händer då med läsbarheten av texten? När slutar en bild och layouten att vara lätta att avkoda? Behöver lättlästa böcker alls tävla med fina bilderböcker? Forskningen kan möjligen ge svar på en del av frågorna, men det krävs många fler experiment och arbete på fältet för att förstå bättre hur läsbarhet och läsförståelse fungerar.

Utveckla forskningen

Forskningen om lättläst har en kort global historia. Antalet forskare växer så småningom, men teman och publikationerna är fortfarande begränsade. Det finns en del handböcker och artiklar, men de är ofta alltför akademiska för att kunna användas på fältet, där pedagoger, terapeuter och andra som arbetar med lättläst skulle behöva lättfattliga och konkreta beskrivningar och rekommendationer. Forskarna

behöver ofta själva producera lättlästa texter och arbeta med läsare för att förstå hur lättläst fungerar.

Många frågor i olika ämnen väntar ännu på sina forskare. Europeiska Unionen och flera stater har insett nyttan av lätt språk och lättläst och stöder projekt som främjar såväl aktiviteter som forskning. Forskningen borde också breddas till nya områden: Litteratur- och språkvetare har nu börjat intressera sig för lättläst, men det är ännu inom pedagogiken de flesta uppsatser skrivs. Lättläst är ett spännande forskningsobjekt som kan intressera forskare från olika vetenskapliga fält. Lättläst skulle behöva bland annat mer hjärnforskning.

Team Bokpil har utfört projekt och experiment i flera länder med ögonläkare, småbarnspedagoger, lärare, flerspråkiga grupper och andra, men då de mestadels gjorts utan en forskares närvaro eller i förhållanden som skulle accepteras av forskarna, anses experimenten inte vara vetenskapligt giltiga. Vi har dock samlat många intressanta erfarenheter och observationer, som delvis redan använts i olika publikationer och uppsatser, och som kan utnyttjas som inspiration till forskning.

Utveckla medvetandet i samhället

Flera organisationer, förlag och myndigheter gör ett ytterst viktigt arbete för att informera om lättläst och lätt språk i samhället. Många har arbetat i årtal och tack vare dem har lätt språk och lättläst fått en större spridning och förståelse. Lättläst har i flera länder inkluderats också i lagstiftningen. Det höjer medvetenheten om lättläst och kravet på utbildning och mängden experter och forskare ökar.

Medierna har stor betydelse för hur synligt och vilken prestige lättläst har. Med mer synlighet ökar chansen för att de som behöver lätt språk hittar lättlästa böcker och nätsidor och att lättläst blir mer acceptabelt i deras och även andras ögon. Flera medier publicerar redan nyheter på lätt språk, men till exempel recensioner, intervjuer med lättlästa författare och diskussioner om lättläst litteratur i TV och radio, och artiklar i tidningar och på nätsidor kunde öka intresset för lättläst och spridningen av lättläst litteratur i samhället. Också populärt skrivna artiklar om forskningsresultat kunde öka prestige för lättläst i samhället.

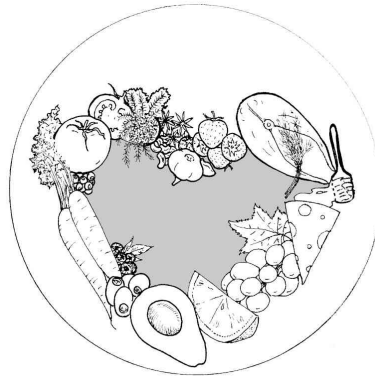
Lättläst i perspektiv

Vi har haft möjlighet att utveckla och pröva på olika innovativa sätt att arbeta med lättläst och skriva om teman som tilltalar och utmanar både oss själva och våra läsare. Endast fantasin sätter gränser för hur vi arbetar med lättläst.

Förhoppningsvis finner lättläst mer förståelse och acceptans i framtiden såväl i litteraturen, medierna, samhället, forskningen som i utbildningen, och hos författare, illustratörer, förlag och läsare. Men först och främst måste lättlästa böcker finna sin väg till läsarna. Det är läsarna och deras läsupplevelser och njutningen av att läsa som är viktigast.

Njut av att läsa:
Läs olika slags
böcker och
utvidga menyn.
Smaklig läsning!

Bild ur *Kockens
hjärta* (2018)

Bokpil

Lättläst & flerspråkigt

Bokpil
bokpil.eu

- Information och nyheter om lättläst
- Blogg om läsning

Villa Bokpil
villa.bokpil.eu

- Lättlästa böcker
- Gratis e-böcker om olika teman

Edu Bokpil
edu.bokpil.eu

- Gratis extramaterial
- Uppgifter och aktiviteter

Lättlästa böcker blir allt populärare och är idag vanliga i skolor och hem. Varför behövs lättläst litteratur? Hur kan lättläst användas i undervisningen och för lärande? Hur fungerar pedagogiskt lättläst? Vilken nytta har flerspråkiga och mångkulturella personer av lättläst?

Författaren och forskaren Sabira Ståhlberg berättar om sina erfarenheter och ger tips och idéer till användning av lättläst litteratur i olika situationer. Sabira har arbetat med lättläst i över tjugo år och skrivit två dussin lättlästa böcker.

ISBN 978-952-7334-65-2

ISBN 978-952-7334-66-9 (e-bok)